

A többnyelvűség variációi¹

A látens többnyelvűség megjelenései Kelet-Európa-reprezentációkban

Absztrakt. Az irodalmi többnyelvűség megjelenítéseiben számos olyan variáció bukkan fel, melyek az eltérő kultúrák, nyelvek reprezentációi mellett hatást gyakorolnak a szövegek poétikai megformáltságára vagy éppen a narratív szerkezetére. A tanulmány a többnyelvűség-reprezentációk egyikére, a látens többnyelvűségekre fókuszálva kívánja felmutatni azokat a lehetőségeket, melyek az adott szöveg nyelvének felszínén expliciten ugyan nem megjelenő, de reflektáltan mégis jelenlévő másik nyelv tematizálása során adódnak. A magyar, román és német nyelvű szövegek összehasonlító elemzése révén a tanulmány arra is rávilágít, hogy a látens többnyelvűség inszcenírozása transzkulturális jelenséggént is beazonosítható, melyen keresztül egyszerre kerül előtérbe a nyelvi megértés és közvetítés problematikussága, továbbá ennek a cselekményre, a narratív építkezésre gyakorolt hatása.

A többnyelvűség az utóbbi két évtizedben kiemelkedő vizsgálati témájává vált az inter- vagy transzkulturális jelenségekkel foglalkozó kutatásoknak. A jelenleg is sokasodó kutatási szempontokat és eredményeket tekintve alapvetően megállapítható, hogy az irodalmi többnyelvűségekre irányuló kutatások lényegében két nagyobb nézőpontból vizsgálódnak. Ahogyan erre Bianka Burka Terésia Mora műveit értelmező monográfiájában rámutat, az egyik szempont a szerzők nyelvi hátterével, adott esetben nyelvváltásával, többnyelvű írásművészetével foglalkozik, a másik pedig az irodalmi szövegekben fellelhető többnyelvűség tartalmi, formai, tipológiai megjelenítésével,² tehát a poétikai funkciók és megoldások válnak a vizsgálat tárgyává. Mindemellett a német nyelvű kutatások jelentős része azt is hangsúlyozza, hogy a többnyelvűség vizsgálatát alapvetően a kulturális különbségek megragadása is motiválta,³ és az interkulturális germanisztika égisze alatt – mint ahogyan erre Esther Kilchmann is rámutat – egyre inkább előtérbe került a

1 A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

2 Bianka BURKA, *Manifestationen der Mehrsprachigkeit und Ausdrucksformen des ‚Fremden‘ in deutschsprachigen literarischen Texten. Exemplifiziert am Beispiel von Terésia Moras Werken*, Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag, 2016, 36.

3 Vö. „Literarische Mehrsprachigkeit wird in der jüngeren Forschung schwerpunktmäßig mit Blick auf Fragen der Kulturdifferenz diskutiert.” Till DEMBECK, 1. *Sprache und Kultur = Literatur und Mehrsprachigkeit. Ein Handbuch*, hg. Till DEMBECK – Rolf PARR, Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag, 2017, 17.

német irodalmi szövegekben felbukkanó más nyelvek funkcióinak vizsgálata, jelentsen ez irodalom- vagy akár kultúratudományos fókusz.⁴

A német irodalomtudományhoz hasonlóan a kultúrák és nyelvek viszonyát komparatív módon vizsgáló magyar irodalomtudomány is az utóbbi húsz évben állította a középpontba az irodalmi többnyelvűség kutatását. Míg azonban a német irodalomtudományi diskurzus alapvetően az interkulturális egyszerre jelenséget és megközelítést takaró fogalma felől fogalmazza meg kérdéseit, addig a magyar irodalomtudományos diskurzust többnyire a Wolfgang Welsch-féle transzkulturalitás⁵ fogalma inspirálta, és főként ezen fogalom mentén kísérli meg leírni a többnyelvűség irodalmi jelenségeit. Amikor Németh Zoltán a *Transzkulturalizmus és bilingvizmus az irodalomban* című tanulmánykötet felvezetőszövegében a transzkulturalitás szempontrendszerének a magyar irodalomtudomány gondolkodásmódra gyakorolt hatását és ennek lehetőségeit tárgyalja, lényegében arra mutat rá, hogy ez az elméleti keret lehetőséget teremt a nemzeti kultúra és irodalom köréből való kilépésre,⁶ és mind egyes szerzők és életművek, mind a szigetjelenségeként reprezentált, korábban kisebbségiként értett magyar irodalmak számára is másfajta kanonizációs utakat és lehetőségeket⁷ biztosít. Ebben az elméleti megközelítésben természetesen vált hangsúlyossá az irodalmi többnyelvűség vizsgálata, ahogyan erre többek között az a két tematikus – az eddigi kutatásokat részben összegző – folyóiratszám is rávilágított, melyek 2022-ben láttak napvilágot angol és magyar nyelven.⁸

- 4 Vö. „Die ästhetische Inszenierung von Sprachbegegnungen oder »Fremd«-Sprachen wurde dabei erst jüngst verstärkt berücksichtigt, inzwischen wird aber betont, dass auch sie dazu gehört, wenn Literatur als Schauplatz von Kulturbeggnungen, von Verhandlungen von Identität und Alterität untersucht wird”. Esther KILCHMANN, *Mehrsprachigkeit und deutsche Literatur. Zur Einführung*, Zeitschrift für interkulturelle Germanistik 2012/2., 13.
- 5 Wolfgang WELSCH, *Transkulturalität. Realität – Geschichte – Aufgabe*, Wien: new academic press, 2017.
- 6 NÉMETH Zoltán, *Transzkulturalizmus és bilingvizmus. Elmélet és gyakorlat = Transzkulturalizmus és bilingvizmus az irodalomban*, szerk. NÉMETH Zoltán – Magdalena ROGUSKA, Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra, 2018, 14–16.
- 7 Ezt hangsúlyozza Dánél Mónika is tanulmányában: „Többkultúrájú, többnyelvű közegekben születő irodalmi művek, alkotások a magyar monolingvális és mediális hierarchiákra épülő patriarchális hagyományt az átfordulások, a permanens mediális interakciók és társadalmi akciók irányába nyithatják meg. Így például a nacionalizálódóan egyirányúsodó társadalmak esetében a kisebbségi határon túli területek inherensen nem egykultúrájú magyar közösségeinek közös hálózatot kellene kialakítaniuk, amelynek éppen a *többirányúság, többkultúrájúság lehetne a közös alapja*, vagyis a magyar nyelvnek, kultúrának, határon túli magyarság(unk)nak a más nyelvekkel való érintkezése, átítatottsága, illetve a szlovákiai, romániai, szerbiai, ukrainai társadalmakba való belekötődése, belecsatlakozása. Az köthetné össze őket, *hogyan válik mássá a magyar nyelv és kultúra a lokális többnyelvűségben*.” DÁNÉL Mónika, *Többkultúrájú terek akcentusai – A többnyelvűség poétikai, irodalomtörténeti és társadalmi lehetőségei*, Partitúra 2021/1., 17. [Kiemelések az eredetiben.]
- 8 *Transculturalism and narratives of literary history in East-Central-Europe*, szerkesztők: Judit GÖRÖZDI – Zoltán NÉMETH – Magdalena ROGUSKA-NÉMETH, World Literature Studies (2022/3.); *Transzkulturalizmus* Korunk (2022/11.)

Mindemellett érdemes felhívni a figyelmet arra is, hogy a német és magyar irodalomtudományos kutatások mellett a román irodalomtudomány érdeklődése is jelentős egyfelől az inter- és transzkulturális jelenségek irányába, másfelől a többnyelvűség román kontextusban való reprezentációját illetően. Ennek egyik kiemelkedő példája az angol nyelven megjelent *Romanian Literature as World Literature* című kötet, melynek egyik szövegében Mircea A. Diaconu egyrészt rámutat arra, hogy miért is bonyolult a multikulturális régiók irodalomtörténet-írása és az ott születő irodalom hovatartozása,⁹ másrészt tömören összegzi, melyek is a jellemzői a kelet-európai irodalmaknak: „Extraterritorialism, intraterritorialism, and frequently also bi- if not plurilingualism: these are the three main attributes simultaneously characteristic of every modern-era East European ethnic or minority literature.”¹⁰ Ennek a rövid megállapításnak a területi meghatározottság mellett természetesen megkerülhetetlen része a két- vagy többnyelvűség, és ennyiben éppen ez a román irodalmat problematizáló szöveg teszi igazán érvelhetővé jelen tanulmány téma- és szövegválasztását is.

Mint a német, a magyar és a román irodalomtudományos megközelítésekben kiderült, ezen irodalmi diskurzusokban eltérő szempontokból, azonban visszatérően megjelenik az inter- és/vagy transzkulturális kérdésfelvetések kapcsán a többnyelvűség irodalmi megjelenítése. Az értelmezések előterében elsősorban a német, a magyar vagy a román irodalmi szövegekben megjelenített másik vagy idegen nyelv(ek) áll(nak), viszont az eddigi kutatásokra a kelet-közép-európai irodalmakat illetően nem jellemző a párhuzamos, komparatív vizsgálat. Holott ezen régió irodalmait, továbbá ezen régiót megjelenítő irodalmi szövegeket tekintve kijelenthető, hogy ez a három nyelv történelmi, társadalmi viszonylatban szoros kapcsolatban állt és áll egymással, amit voltaképpen az irodalmi szövegek többnyelvűség-reprezentációi is alátámasztanak. Jelen tanulmányban olyan prózaszövegek a másik nyelvet vagy nyelveket megjelenítő eljárásait vizsgálom, melyek kölcsönösen, de egyúttal látens módon egymást mutatják fel a Másikként vagy az Idegenként. Arra teszek kísérletet, hogy azonosítsam és felmutassam azokat a hasonlóságokat és különbségeket, melyek ezen irodalmi többnyelvűség-ábrázolásokban megfigyelhetők. Az értelmezett korpuszban helyet kaptak Catalin Dorian Florescu (*Der kurze Weg nach Hause*), Radu Țuculescu (*Povestirile mameibătrîne*), Papp Sándor Zsigmond (*Gyűlölet*) című prózakötetei.

9 „The problem is compounded by the difficulties Romanian-language writers from the Republic of Moldova, Bukovina, or the Serbian sector of the Banat region have faced historically in their struggle to integrate into Romanian literature. Conversely, one might ask if Romania’s Hungarian- and German-language poets or novelists could be included in the Romanian literary system, or if Romanian writers from Serbia’s Timoc Valley are part of Serbian literature. Moreover, once we begin to wonder along these lines, the inherited definitions of this European area’s national literatures and national literary histories no longer seem dependable either, and so we are compelled to further ask: How helpful are such notions and representations in the twenty-first century?” Mircea A. DIACONU, *Reading Microliterature: Language, Ethnicity, Polyterritoriality = Romanian Literatur As World Literature*, eds. Mircea MARTIN – Christian MORARU – Andrei TERIAN, New York: Bloomsbury Academic, 2019, 135.

10 Uo., 137.

A fentebbi regények a többnyelvűség szempontjából való értelmezése során röviden meg kell említeni, hogy egyrészt interpretálhatók a multikulturális régiókonstrukciók irányából, másrészt két szöveg valamilyen módon a migrációt tematizálja, tehát a ki- és bevándorlást, továbbá a visszatérést az elhagyott szülőföldre. Itt elsősorban a német irodalomtudományban bevett „Migrationsliteratur”¹¹ fogalmát szükségszerű megemlíteni. A multikulturális régiókonstrukciók és a migrációs irodalom, tehát magát a migrációt tematizáló irodalmi művek keretként való megemlézése azért lényeges, mivel ezen tematikus keretek között megjelenített szituációk motiválják végeredményben a vizsgált szövegekben a többnyelvűség-reprezentációit is: Radu Ţuculescu regénye alapvetően egy román többségű környezetben található kisebb magyar közösség, pontosabban egy kalotaszegi fiktív falu terében játszódik; Cătălin Dorian Florescu szövege egy korábban Svájcba emigrált román fiatalember Romániába, többek között Temesvárra való visszatérését jeleníti meg, és erre az útra elkíséri svájci barátja is; szintén a Romániába való visszatérés keretezi a korábban Magyarországra emigrált főhős történetét Papp Sándor Zsigmond regényében. Tehát a multikulturális tér és a migrációs háttér meghatározó ezen szövegek tematikus kereteit illetően, és ezen terek konstrukcióját vagy migrációs hátterek felvázolását tekintve jelentős szerepet kap a többnyelvűség, konkrétan a nyelvek közötti viszony megmutatása. A fentebb említett prózaszövegek interpretációját illetően lényeges kiemelnünk azt a tényt, hogy az elemzések kerete a nyelvrepresentációk vizsgálatára szűkül le: a művekben elsősorban a látens módon megjelenített többnyelvűség inszenírozását vizsgálom. Így az elemzésben kiemelten azokra a poétikai megoldásokra figyelek, amelyek a látens többnyelvűség megjelenítésén keresztül alakítják e szövegek felépítését, prózanyelvét.

Az elbeszélőszövegekben megjelenő többnyelvűséget illetően több kategóriát is megkülönböztethetünk, ilyen például a nyelvváltás és a nyelvkeverés,¹² vagy a

11 Itt alapvetően lényeges a „Migrantenliteratur” és a Migrationsliteratur” közötti különbségre felhívni a figyelmet, amint azt Heidi Rösch is megteszi: „Migrationsliteratur definiert sich in Abgrenzung zu Migrantenliteratur nicht entlang der Autorenbiographie, sondern wird vom konkreten (Einzel-)Werk hergedacht, das sich auf Migration bezieht. Es kann sein, dass ein Autor oder eine Autorin (mit oder ohne Migrationshintergrund) nur ein migrationsliterarisches Werk verfasst und die anderen Werke dieses Label nicht verdienen – wie Rainer Werner Fassbinder mit seinen frühen Filmen *Katzelmacher* (1969) und *Angst essen Seele auf* (1974), die sich mit Diskriminierung in der Migrationsgesellschaft befassen. Migrationsliteratur bezeichnet also – ähnlich wie das Konzept der Exilliteratur – nicht zwangsläufig das Gesamtwerk. Da deutlich mehr Autorinnen und Autoren mit Migrationshintergrund migrationsgesellschaftliche Themen aufgreifen, ergibt sich eine große Schnittmenge zwischen Migrations- und Migrantenliteratur. Dennoch ist und bleibt Migrationsliteratur als „Literatur der Betroffenheit“ (Biondi und Schami 1981) eine Literatur, die Betroffenheit auf individueller, kollektiver, vor allem aber migrationsgesellschaftlicher Ebene zum Ausdruck bringt.” Heidi RÖSCH, *III.2.8 Migrationsliteratur = Grundthemen der Literaturwissenschaft: Literaturdidaktik*, hg. Christiane LÜTGE, De Gruyter, Berlin/Boston, 2019, 338–356, itt 339.

12 Vö. „Als Sprachwechsel ist zu bezeichnen, wenn in einem Text Segmente, die unterschiedlichen Idiomen zuzuordnen sind, aufeinander folgen, wohingegen man von

szereplői megszólalásokban megjelenő többnyelvűség,¹³ melyekre részben ezen szövegekből is tudunk példákat hozni. Azonban a fókusz jelen tanulmány esetén a látens többnyelvűség reprezentációjára irányul, mivel mind a három regény hangsúlyosan ezt a megoldást választja a másik kultúra és a másik nyelv megmutatására. Till Dembeck – többek között Giulia Radaelli kötetére utalva – a szereplői megszólalásokat kategorizálva mutat rá arra, hogy különbséget kell tennünk nyilvánvaló [manifest] és látens [latent] többnyelvűség között.¹⁴ Míg az első többek között a már említett nyelv váltás vagy nyelvkeverés révén jelenik meg, addig a második számos olyan példa hozható, amikor a fordítás vagy a másik nyelvre tett reflexió a meghatározó, és ez utóbbi esetben – mint az Giulia Radaelli is megfogalmazza – első pillantásra a szöveg felületét tekintve egynyelvű:

„Latente Mehrsprachigkeit dürfte die häufigste Form von literarischer Mehrsprachigkeit überhaupt sein. Ein Text ist immer dann latent mehrsprachig, wenn andere Sprachen nur unterschwellig vorhanden und nicht unmittelbar wahrnehmbar sind; er weist also auf den ersten Blick eine einsprachige Oberfläche auf.”¹⁵

[A látens többnyelvűség valószínűleg az irodalmi többnyelvűség leggyakoribb formája. Egy szöveg mindig akkor látensen többnyelvű, ha más nyelvek csak tudat alatt vannak jelen, és nem érzékelhetők azonnal. Első pillantásra egynyelvű felszínnel rendelkeznek.]

19

Amellett, hogy lényeges itt figyelembe venni a szövegfelszín egynyelvűségét, nem tekinthetünk el a szöveg által megképzett ideális olvasótól sem, aki ennek a megoldásnak köszönhetően alapvetően egynyelvűként feltételezett, tehát egy olyan olvasót hoz létre a szöveg, aki csupán egyetlen nyelvet ért, a másik idegen, nem ismerős számára. Ezen esetekben reflexió történik a másik nyelvre, vagy akár egy nyilvánvalóan nem megmutatott nyelv váltásra, miközben maga a szöveg továbbra is egynyelvű marad, mintegy a tényleges megtapasztalás szintjén nem válik érzékelhetővé a másik nyelv, ahogyan erre Dembeck is utal.¹⁶ Jelen tanulmányban tehát

Sprachmischung bei solchen Texten oder Textteilen sprechen kann, in denen zwei Idiome zu unterscheiden sind, ohne dass sie sich einzelnen Segmenten zuordnen ließen.” Till DEMBECK, 1. *Sprachwechsel/Sprachmischung = Literatur und Mehrsprachigkeit. Ein Handbuch*, hg. Till DEMBECK – Rolf PARR, Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag, 2017, 125–166., itt: 125.

13 Till DEMBECK, 2. *Mehrsprachigkeit in der Figurenrede = Literatur und Mehrsprachigkeit*, 167–192.

14 Vö. „In der Beschreibung von Mehrsprachigkeit in der Figurenrede muss auf die Differenz zwischen latenter und manifester Mehrsprachigkeit zurückgegriffen werden, wie sie Giulia Radaelli entworfen hat.” Uo., 167.

15 Giulia RADAELLI, *Literarische Mehrsprachigkeit. Sprachwechsel bei Elias Canetti und Ingeborg Bachmann*, Berlin: Akademie Verlag, 2011, 61.

16 Vö. „Dies ist beispielsweise der Fall, wenn man aus dem Text erschließen kann, dass ein Gespräch in einer anderen Sprache als derjenigen geführt wird, in der der Text geschrieben

az így meghatározott látens többnyelvűség megjelenítéseit fogom tárgyalni, és ezeknek a szövegek narratívájához fűződő viszonyát is előtérbe állítom.

A visszatérés-narratívák nyelvi tapasztalatai

Cătălin Dorian Florescu és Papp Sándor Zsigmond regényeit tematikus szinten látványosan összekapcsolja a visszatérés-narratívák¹⁷ hangsúlyos szerepe, hiszen mindkét regény történetét a főszereplő korábbi hazájába, azaz szülőföldjére való visszatérés inszenírozása keretezi. Míg Ovidiu, a *Der kurze Weg nach Hause*¹⁸ című regény főszereplője Zürichből Budapesten át érkezik meg Temesvárra, hogy meglátogassa szülővárosát, addig Loboncz Márton, a *Gyűlölet*¹⁹ című regény központi figurája előbb anyja temetésére érkezik vissza Romániába, majd ellátogat egy Dreghin nevű fiktív városba, hogy felkutassa rég elveszettnek hitt apja nyomait. Mindkét esetben az utazás és az országváltás hozza létre azt a szituációt, melyben a főszereplő perspektíváján keresztül megjelenik a regények szövegétől eltérő másik nyelv. Azonban felfedezhető egy lényeges különbség a két karakter nézőpontján keresztül megmutatott másik nyelvvel kapcsolatban: míg Ovidiu a regényben elbeszélt történetéből kiderül, hogy anyanyelve a román, addig Loboncz Márton esetén szintén kiderül, hogy anyanyelve a magyar. A német szöveg homodiegetikus elbeszélője tehát egy anyanyelvétől eltérő nyelven beszél el a történetet, és voltaképpen az a nyelv, tehát a román, melyet az elhagyott otthon közege beszél, jelenti a másik nyelvet. A magyar szöveg elbeszélője számára a megérkezés közege és ennek a közegnek a nyelve jelenti az idegenséget. Ennyiben a két regény közötti egyik lényeges különbség a főszereplők román nyelvhez való viszonya, mert míg egyik esetben az otthonosságot, az anyanyelvet jelenti, addig a másikon az idegenséget, a másságot.

Amellett, hogy Florescu regényében már az első két fejezetben (*Mangalia*, *Zürich*) megjelennek román szavak, tehát a regény szövege részben a karakterek megszólalásaiban, de az elbeszélő szövegében is a nyelvváltás és a nyelvkeverés megoldásait alkalmazza, addig az egyik első kiemelendő jelenet Budapesten történik. Az ott megismert lánynak Ovidiu nem fedte fel román származását, hanem sváj-

ist, dies aber nicht explizit erwähnt wird. Ein Aufsatz von Meir Sternberg aus den 1980er Jahren hat ausführlich und wirkmächtig erläutert, dass es viele Verfahren gibt, anderssprachige Rede so wiederzugeben, dass sie auch einem hypothetischen einsprachigen Leser verständlich bleibt. So kann Mehrsprachigkeit an der Textoberfläche latent bleiben, zugleich aber unübersehbar sein.“ DEMBECK, 2. *Mehrsprachigkeit in der Figurenrede*, 167–168.

17 A visszatérés-narratívákról lásd bővebben: Jasmin CENTNER, *Journey of no return? Narrative der Rückkehr im Kontext von Gewalt und Vertreibung im 20. und 21. Jahrhundert*, Berlin: J. B. Metzler Verlag, 2021.

18 Cătălin Dorian FLORESCU, *Der kurze Weg nach Hause*, Zürich–München: Pendo 2002.

19 PAPP Sándor Zsigmond, *Gyűlölet*, Budapest: Jelenkor, 2018.

ciként utalt magára, így a leleplezése során derül ki saját nyelvének és így identitásának elfedése, továbbá ennek okai:

»Ich weiß, daß du kein Schweizer bist«, sagte sie. »Ich weiß es, weil Luca viel über euch geredet hat. Du hast mich belogen.« [...]

Ihr Blick bohrte sich weiter in mein Fleisch, das Herz zerschmetterte meinen Brustkorb, und kein Fernseher war in der Nähe. Ich mußte gleich sagen, daß ich Angst gehabt hatte. Weil Ungarn Rumänen nicht mochten. Und daß ein bißchen davon an uns hängenbleiben würde.

»Und du hast mich zappeln lassen, obwohl du es wußtest«, sagte ich statt dessen.

»Und du mich glauben lassen, was du wolltest.«

»Du kennst die Antwort.«

»Du wolltest mir gefallen mit deinem Schweizersein.«²⁰

[– Tudom, hogy nem vagy svájci – mondta a lány. – Tudom, mert Luca sokat beszélt rólatok. Hazudtál nekem.

Pillantása mélyen a húsemba vágott, a szívem szinte kiugrott a mellkasomból, és nem volt televízió a közelben. Meg kellett volna azonnal mondanom, hogy féltem. Mert a magyarok nem szerették a románokat. És hogy ez egy kicsit közénk állhatna.

– Te meg hagytad, hogy vergődjek, miközben tudtad – mondtam ehelyett.

– Te meg hagytad, hogy azt higgyem, amit mondtál.

– Ismered a választ.

– Svájcként akartál tetszeni nekem.]

21

A saját identitás és így nyelv elhallgatása az, ami itt előtérbe kerül, és mindez megelőlegezi a későbbiekben a fókuszba kerülő látens többnyelvűséget. Az idézet nőalakjával, Zsófiával kialakuló viszonyt meghatározó elhallgatást a saját identitás a másik perspektívájából való képzelt negatív előjele befolyásolta az idézett részlet tanúsága szerint. Mindemellett a Budapesten zajló jelenetek többnyelvűséghez kapcsolódó jelentéstartalmát két látensen jelen lévő nyelv (és ezen keresztül pedig ezen nyelvekhez kapcsolódó kultúra és történelmi események) szembeállítására határozza meg, miközben mindkét nyelv a szöveg felszínén voltaképpen csupán a neveket illetően (Zsófia, Ovidiu stb.) jelenik meg, amúgy a német nyelv közvetítésének köszönhetően elfedésre kerül.

A későbbiekben, immár a *Timișoara* című fejezetben a határátkelés jelenetében részben ismét a nyelvkverés és az elbeszélt, tehát a látens többnyelvűség jelenik meg, mikor Ovidiu a határral folytatott beszélgetését ugyan németül olvas-

20 FLORESCU, *Der kurze Weg nach Hause*, 106–107.

suk, de egyértelműen románul zajlik, ahogyan ezt az Ovidiut kísérő Luca és a határőr párbeszédében aztán nyilvánvalóvá is válik:

Luca meinte, das sei aber nett, und als er hörte, daß sie das Geld nicht angenommen hatte, stieg er aus dem Wagen und holte aus dem Kofferraum eine Packung Damenstrümpfe. Er schob sie ihr durch die kleine Luke zu.

»Do you want this? Wie sagt man es auf rumänisch?« fragte er mich.

»Ciorapi de damă.«

»Do you want ciorapi de damă?«

»Yes.«²¹

[Luca úgy vélte, ez nagyon kedves, és amikor hallotta, hogy a nő nem akarja elvenni a pénzt, kiszállt az autóból és a csomagtartóból elővett egy csomag női harisnyát. Betolta a nő elé a kis ablakon keresztül.

»Do you want this? Hogy mondják ennek románul? – kérdezte tőlem.

»Ciorapi de damă.«

»Do you want ciorapi de damă?«

»Yes.«]

22

Ez az idézet több szempontból is izgalmassá teszi a többnyelvűség reprezentációját. Egyrészt a román szövegelem, tehát a 'női harisnya' [Damenstrumpf] már explicit, a párbeszédben való megjelenését megelőzően feloldásra kerül a jelenet narrációjában, másrészt a szereplők beszédében megjelenő nyelvváltás és nyelvkeverés tipikus példája kerül elénk, ráadásul egy következő közvetítő nyelv, mégpedig az angol bevonásával. Amellett, hogy ez a jelenet egyértelműen ráirányítja Luca jelenlétére és nem mellékesen Luca hiányzó romántudására a figyelmet, a határőr lefizetésére szolgáló női harisnya német nyelvű feloldása és az angol nyelvű szövegelemek feloldatlansága a korábban említett ideális olvasó megkonstruálásának azon gesztusát is előtérbe állítja, miszerint az olvasó ért angolul, de nem ért románul.

Luca szerepének kiemelése azért válhat fontossá, mivel éppen az ő jelenléte az, mely a későbbiekben újra és újra megtapasztalhatóvá teszi a látens többnyelvűséget. Innentől kezdve Luca állandó szereplője a történetnek abban a közegben, melyben az elbeszélő számára sem az elbeszélés választott nyelve (német), sem a párbeszéd jelentős részének nyelve (román) nem idegen. Így a többnyelvűséget végeredményben visszatérően Luca jelenlétének köszönhetően tapasztalhatjuk meg, mégpedig sok esetben a szöveg felszínén tematikusan is megjelenő fordításra, pontosabban tolmácsolásra való reflexiók formájában.

A román nyelv megjelenítésének egyik első látens formája a határon felvett stoppos jelenete, mely egészen az Aradra történő megérkezésig tart. A stoppos mindvégig románul társalog Ovidiúval és románul meséli el részben az 1989-es forradalom, majd az 1990 márciusának marosvásárhelyi eseményeit, és mindezt

²¹ Uo., 157.

Ovidiu csak részben vagy egyáltalán nem közvetíti Luca felé. Ennek a közvetítésnek egyik fontos eleme, amikor a szöveg tartalmi szinten jelzi a nyelvváltást, tehát a másik nyelv csupán látens módon jelenik meg:

„Wo sind wir hier gelandet, Luca?» fragte ich leise. »Der redet nur über Köpfe spalten, Messer wetzen, verkrüppeln und verwüsten.«

Luca zuckte die Achseln.

»Das ist furchtbar«, ergänzte ich auf rumänisch.

»Furchtbar und im Fernsehen«, fuhr Popa atemlos fort.

»Das gab's früher nicht.«²²

[– Hová kerültünk, Luca? – kérdeztem csöndben. – Ez csak arról beszél, hogy fejeket hasítottak ketté, késeket fentek meg, embereket nyomorítottak meg, mindent elpusztítottak.

Luca megvonta a vállát.

– Ez szörnyű – egészítettem ki románul

– Szörnyű és a tévében is láttuk – folytatta Popa lélegzetvétel nélkül.

– Ilyesmi nem volt korábban.]

A Lucához intézett kérdés után következő összefoglalás, azaz a gyilkolásról, késelésről, pusztulásról szóló mondat mintegy rendkívül tömören foglalja össze a stoppos több oldalon át tartó elbeszélését a marosvásárhelyi eseményekről, miközben az idézet egyszerre jeleníti meg a németre, majd a románra történő nyelvváltást is, mely – eltérően a határőrrel folytatott angol nyelvű párbeszédtől – nem jelenik meg nyilvánvaló módon a szöveg felszínén. Míg itt a nyelvváltás egyértelművé válik, addig a fordítás ténye kevésbé, csupán sejthetjük, hogy a nyomorra, gyilkosságra utaló mondat az elbeszéltek fordításaként érthető.²³ Mindez viszont Luca a jelenhez, az éppen zajló párbeszéd tartalmához való (nem) hozzáférést is megmutatja, ahogyan a fordító, tehát az én-elbeszélő fordítást illető felelősségére is rámutat.

A fordítás jeleneteket és azok megtagasztalását meghatározó szerepe később a rokonoknál tett látogatás párbeszédeit és ezek elbeszélését is alakítja. Luca jelenléte az, ami folyamatosan figyelmezteti az olvasó, hogy mindaz, amit olvas, az egy másik nyelven zajlik, és melyhez az olvasóval ellentétben Lucának csak részleges vagy korlátozott hozzáférése van. Ez a korlátozott hozzáférés, tehát konkrétan a for-

²² Uo., 163.

²³ A fordítás tömörítésként, kihagyásként való értelmezhetősége több ponton is meghatározó lesz a regényben, a későbbiekben például egy ismerős a forradalmi eseményekre vonatkozó elbeszélése szintén tömörítve, két-három mondattal kerül lefordításra, így annak árnyaltsága és részletessége elvész a fordítás folyamatában. Vö. „Was sagt er?» fragte Luca. »Er sagt, daß am ersten Tag, als hier geschossen wurde, fast hundert Menschen starben, Kinder, Frauen und alte Leute. Es wurde beliebig aus Helikoptern und Panzern geschossen. Auch dort unten starben welche.«" Uo., 207.

dítás (gyakoriságának) reflexiója az,²⁴ mely megteremti azt a látens többnyelvűséget, mely Florescu regényét – főként a *Timișoara* című fejezetet – jellemzi.

A látens többnyelvűséget tehát a fordítás, a tolmácsolás tartalmi megjelenítése, az erre történő reflexiók jelzik, és mindez egyúttal létre is hozza az én-elbeszélő két nyelv nagyon jó ismeretét sejtető identitását is, hiszen nem ő, Ovidiu az, aki folyamatosan információhiányban szenved a másik nyelv nem ismerete miatt, hanem a jelenetekben szintén jelen lévő Luca az, aki a román nyelv ismeretének hiányában permanens módon kimarad a párbeszédekből, vagy az elmesélt történetek megértéséből.

Szintén a visszatérés narratívája keretezi Papp Sándor Zsigmond *Gyűlölet* című regényének többnyelvűség-reprezentációit. Ezen szöveg elbeszélése és így történetvezetése két szálon fut, egyrészt van a jelen történetét mesélő egyes szám első személyű narrátorunk, másrészt az ebbe a narratív szálba ágyazott, vagy ezt minduntalan megtörő múltra vonatkozó elbeszélő részek, melyek távolságtartó, szenvtelen hangú narrátorát csak a regény vége felé tudjuk a korábbi én-elbeszélő személyével, tehát a főszereplő Loboncz Mártonnal azonosítani. A Romániába anyja temetésére hazatérő Márton a szertartás után a fiktív román városkába, Dreghinbe utazik, hogy felkutassa apja nyomait. Míg például Florescu regényében egyes szavak (ételnevek, tárgyak nevei stb.) erejéig a német szövegben felbukkant a román nyelv, addig Papp szövegében a személy- és településneveken kívül nincs nyoma a román nyelvnek, így itt még hangsúlyosabban látens, tehát elbeszélt többnyelvűségről beszélhetünk. Miközben az előbb elemzett szövegben a fordításra történő tartalmi reflexiók jelölték a nyelvek közötti váltásokat, addig itt egy olyan megoldással találkozhatunk, mely a magyar nyelven keresztül kívánja megoldani a másik, tehát az idegen nyelv reprezentációját.

„Felismerem benne a tegnapi nőt. Máskor nem tennék ilyet, de most nincs más választásom.

- Jó napot. Elnézést, hogy szólítom, de segítene?

Ijedten hátralép. Az arcom még mindig nem lehet túl bizalomgerjesztő.

- Nem, ne ijedjen. Csak egy kis segítség lesz.

- Mit akar?

- Tegnap utaztunk együtt. Vonaton. Én vagyok a turista. Tudja, kivel beszélgetett.”²⁵

Az idézetben szereplő dialógust tekintve a főszereplő figuránk elegyedik párbeszédbe egy románul beszélő szereplővel, és Loboncz Márton megszólalásai egy roncsolt vagy rontott magyar nyelven keresztül jelenítik meg a román nyelvet. Így a szöveg a grammatika vagy a stilisztika rontásán keresztül jelzi a másik nyelv megjelenését, továbbá az ezen a nyelven való önkifejezés nehézségét és problemati-

24 Vö. „Die Tante redete ununterbrochen, hin und wieder übersetzte ich es Luca, der unruhig war wie ein kleines Kind und überall hinschaute, nur nicht vor sich.” *Uo.*, 185.

25 PAPP, *I. m.*, 73.

kusságát. Miközben a szöveg felületén nem jelenik meg explicit módon a román nyelv, a magyar nyelv roncsolt ábrázolása mégis kimozdítja a többnyelvűség-reprezentáció ezen módját az egyértelműen a látens többnyelvűség kategóriájába való besorolhatóságból, mivel – amint az explicit megjelenítés – a roncsolt magyar nyelv is ráirányítja vagy felhívja a figyelmet egy a magyaron kívüli másik nyelv jelenlétére. Itt a szereplői szövegekben és a látensen megjelenített többnyelvűség kategóriái keverednek össze, és ennek az ábrázolásmódnak köszönhetően az olvasó egyrészt érti a szöveget, másrészt érzékeli az eltérést.

Az ilyen típusú megoldások mellett a többnyelvűség többnyire látens módon van jelen, mely sok esetben reflexiós szinten is megjelenik:

- „- Egyre jobban beszélsz románul.
- Belejöttem. Lassan visszatér minden – mondom.
- Ha maradnál még, talán az akcentusod is eltűnne.”²⁶

„Mielőtt aláírom, még megkérdem, ami már rég a nyelvemen van, hogy sok ilyen esetük volt már? Hogy idegeneket megtámadnak? A rendőr, aki engem kérdezett, hirtelen bőbeszédű lesz, nem is nagyon tudom követni. Ha jól sejtem, valami olyasmit mond, hogy ne aggódjak, Dreghin a látszat ellenére biztonságos hely, ezt mutatja minden statisztika...”²⁷

A korábban és ez utóbbi két idézet között a román nyelv ábrázolásában lényeges különbség fedezhető fel. Ez utóbbi eseteket illetően a reflektált nyelvi tudás is megjelenik az elbeszélt, tehát látens, nyelvtanilag nem realizált többnyelvűség reprezentációjában. Az idegen nyelven való beszédre tett utalás egyrészt konkrét példává válik, másrészt megjelenik a másik nyelvének nem értése is, ami kérdésessé teszi az elbeszélő bizonyos megnyilatkozásainak hitelességét is.

A *Der kurze Weg nach Hause* és a *Gyűlölet* című regények többnyelvűség-reprezentációit illetően elmondható, hogy mindkettő lényegében a haza- vagy visszatérés jeleneteiben mutatja fel a másik nyelv jelenlétét, ráadásul mindkét esetben részben keverednek az explicit és a látens többnyelvűség módozatai. Ezek a módozatok nem egyszerűen a többnyelvűség ábrázolásaként értelmezhetőek, jelentős mértékben hozzájárulnak az elbeszélő jellemzéséhez. Míg a Florescu-regény elbeszélőjének anyanyelve és érti a román nyelvet, melyet a számtalan fordítási/tolmacsolási jelenet is alátámaszt, addig Papp regényének főhős elbeszélője nem jól beszél és néha nem is érti teljesen a másik nyelvet, és így megértésségi problémák is adódnak.

²⁶ Uo., 431.

²⁷ Uo., 72.

Egy multikulturális régió többnyelvűsége

A szövegfelszín szinte teljes egynyelvűségével találkozhatunk Radu Țuculescu *Povestirile mameibătrîne*²⁸ című román nyelven keletkezett regényében, más nyelv explicit jelenlétével nem számolhatunk. A címszereplő Öregmama történeteiben egy fiktív kalotaszegi magyar falu, Petra története bontakozik ki az olvasó számára. A regény színtere maga a falu, kimozdulás nem igazán történik, egyetlen történet erejéig jutunk el a referenciális utalásként érthető feketetői vásárba, vagy éppen a szomszédos faluba az orvosig. Ahogy a regény szereplői, úgy Öregmama sem hagyja el a falut, ezt a tényt maguk az elmesélt történetek is alátámasztják, melyek többnyire a falubeliek házaiban, udvarain, kertjeiben, esetleg az utcán játszódnak. Az elbeszélt történeteket Radu, Öregmama unokájának a férje hallgatja meg és meséli el narrátorként, így a megjelenített szituációk jelentős részében az öregasszony mesél Radunak a falu különböző lakóiról, ezek gyakorta csodás és különös történeteiről. Ezeknek a történeteknek egy másfajta variációjával találkozhatunk a szituációk azon részében, mikor a második fejezetben Radu egyedül járja be a falut, és beszélgetésbe elegyedik a falubeliekkel. Az elbeszélő így egyrészt elmeséli Öregmama történeteit, másrészt a falubeliek ehhez kapcsolódó eltérő történetvariációit, és ez a gyakorlat, tehát a történetek szembesítése nem eredményez egyebet, minthogy elbizonytalanítja a korábbi olvasatokat.

26 Az elbeszélt történetek hitelességét Öregmama és a falubeliek elbeszéléseiben fellelhető különbségek bizonytalanítják el elsősorban, azonban emellett szükségzerű megemlíteni az öregasszony olvasmányélményeit is.

„Mamabătrînă nu reține niciodată numele autorilor, ba nici chiar titlul cărților. Declară, de asemenea, că uită imediat tot ce a citit, dar asta e o cochetă minciună. De numeroase ori am ascultat-o, uimit, povestind cu atîta viață-n vorbe, de parcă și ea fuse de față la cele împlinite. Pagini din Cehov, Marquez, Saint-Exupéry, Boccaccio dar mai ales Gogol și Bulgakov. Nu reține nici numele personajelor, cu atît mai puțin denumirile geografice. Reține împlinirea, povestea, caracterele, fizionomiile, conflictele... Aluneca printre ele, cu bucuria unui schior la slalom uriaș.”²⁹

„Öregmama sohasem tartja észben a szerzők nevét, de még a könyvek címét sem. Mindig kijelenti, hogy amit olvasott, azonnal el is felejt, de ez csak gáláns hazugság. Számtalanszor táva maradt szájjal hallgattam őt olyan átéléssel mesélni, mintha vele történtek volna meg az olvasott események. Csehov, García Márquez, Saint-Exupéry, Boccaccio műveiből való részleteket, de Gogol és Bulgakov voltak a kedvencek. A szereplők neveit is elfelejtette,

28 Radu ȚUCULESCU, *Povestirile mameibătrîne*, Cartea Românească, București, 2006.

29 Uo., 40.

akárcsak a földrajzi neveket. Megjegyezte viszont az eseményeket, a történetet, a karaktereket, a személyleírásokat, a konfliktusokat...Efy alpesi síző eufóriájával siklott közöttük.”³⁰

Az ismételten felbukkanó szerzők és könyvcímek gyanakvóvá teszik az olvasót, aki az elmesélt történetekben sok esetben például a fentebbi idézetben szereplő szerzők történetrészleteit ismerheti fel. Az intertextuális utalások funkciója szorosan kapcsolódik a falubeliek és Öregmama történetei közötti különbségek okozta elbizonytalanításhoz, hiszen az intertextusok is ezt az elbizonytalanodást fokozzák. Míg azonban a kétféle nézőpontból másként elbeszélt történetek és a felfedezhető intertextusok Öregmama narrációjának és történeteinek hitelességét kérdőjelezzik meg, addig a többnyelvűség reprezentációja a regény homodiegetikus narrátorának hitelességét kezdi ki.

A régió multikulturális jellegére a szereplők neveiből következtethetünk elsősorban, továbbá amennyiben referenciálisan beazonosítjuk a régiót, feltételezhetjük a különböző kultúrák és nyelvek (főként magyar, román) jelenlétét. A román nyelven írt regény közvetítő elbeszélője Radu, akit román származásuként azonosíthatunk egyrészt neve alapján, másrészt a regény egyetlen nyelvre történő reflexiója alapján:

„Mamabătrînă nu știe să rostească în limba română decât câteva cuvinte. Da, bine, bani, pămînt, plouă, nu... Cam atît. Vorbește limba maghiară, limbă pe care a vorbit-o o viață întreagă, și înainte și după război. Prin urmare, mamabătrînă îmi povestește în limba maghiară, o limbă pe care eu o înțeleg aproximativ șaizeci la sută. Restul completez de la mine. Îmi imaginez. În cazul meu, e convenabil și fascinant totodată. Completez ceea ce nu pricep, fantazînd după bunul plac, străduindu-mă a continua povestea, împlinirea ciuntită, a-i umple golurile, prin deducții mai mult ori mai puțin logice. Întregesc portretele, uneori reinventîndu-le. E un joc, de fapt, care-mi produce și transpirație și neliniște dar și bucurie. Dacă aș fi înțeleș fiecare cuvînt al mameibătrîne, jocul n-ar mai fi existat, iar eu m-aș fi trezit în chingile unei expuneri exacte care trebuia doar transcrisă, copiată conștiincios. Avantajul nu mai era de partea mea.”³¹

„Öregmama csak néhány szót tud románul. Igen, pénz, föld, esik, nem... Nagyjából ennyi. Magyarul beszél, magyarul beszélt egész életében, a háború előtt is, a háború után is. Következésképpen öregmama magyarul meséli nekem a történeteit, azon a nyelven, amelyet én körülbelül hatvan százalékban értek. A többi kiegészítem. Elképzelem. Ez így megfelel nekem, és ugyanakkor remek kihívás. Amit nem értek meg, azt kiegészítem, szabadjára engedve a fantáziámat, megpróbálom folytatni a sztorit, a csonka történetet,

30 Radu ȚUCULESCU, *Öregmama történetei*, ford. Szócs Imre, Győr: Tarandus, 2016, 49.

31 ȚUCULESCU, *Povestirile mameibătrîne*, 87.

megpróbálom kitölteni a fehér foltokat többé-kevésbé logikus következtetések alapján. Az alakokat is ki kell egészítenem, néha kitalálom őket. Ez tulajdonképpen egy játék, ami megdolgoztat, nyugtatlanít, de örömet is okoz. Ha mindent pontosan megértettem volna öregmama elbeszéléseiből, nem lehetett volna játszani, és én egyszerű riporterként csak átírhattam volna a hallottakat, csak lelkiismeretes másoló lehettem volna. Már nem nálam lett volna az előny.”³²

Az itt olvasható szövegrészlet többnyelvűségre vonatkozó explicit reflexiója mind öregmama, mind az elbeszélő nyelvi kompetenciáit érinti: az öregasszony nem beszél románul, az elbeszélő pedig nem ért mindent magyarul. A megállapításból logikusan levonhatjuk azt a következtetést, hogy a két szereplő csak korlátozottan érti egymást, és ennek köszönhetően kérdőjeleződik meg minden Öregmama által elbeszél és Radu által közvetített történetnek egyrészt a hitelessége, másrészt az összetétele. A nyelvi meg nem értés szituációja felülírja a korábbi megállapításokat is, ezek szerint az öregmama és a falubeliek által különbözőként elbeszél történetek sem feltétlenül térnek el egymástól, a különbözőséget a nyelvi meg nem értés is okozhatja. Ezen nyelvre vonatkozó reflexió nélkül a saját történetek az olvasmányélményekkel való kiegészítése alapvetően öregmama elbeszélői attitűdjének jellemzőjeként volt beazonosítható, azonban a megértés problematikusságát illető megjegyzés után ez az elbeszélő Radu elbeszélést alakító technikájaként is felfogható. Ennyiben Tuculescu regényének többnyelvűséget megjelenítő gesztusa jelentős funkcióval rendelkezik a szöveg egészét tekintve, hiszen egyszerre vett fel kérdéseket az elbeszélő megbízhatóságával kapcsolatban és teszi felismerhetővé és reflektálttá a regényszöveg megalakotottságát és intertextuális játékait, vonatkozásrendszerét.

28

A látens többnyelvűség megjelenítésének következményei

Az elemzett regények alapvetően a látens többnyelvűséget jelenítették meg, és ezek a reprezentációk a legtöbb esetben nem egyszerűen egy másik kultúra és nyelv jelenlétére hívták fel a figyelmet a kiválasztott szövegekben. Természetesen mindegyik szöveg ezen megjelenítéseken keresztül megkonstruálta egy másik, az idegen képét, akinek nyelve és elbeszélései csak részlegesen érthetők meg.

A többnyelvűség inszenírozásai felhívják a figyelmet a nyelvek közötti közvetítés és közvetítő szerepére és jelentőségére is, mely és aki sok esetben jelentős mértékben alakítja a szöveg narratív felépítését is. A közvetítés, tehát a fordítás jelenei alapvetően a másik nyelvének nem értését is felvetik, mindhárom regény jellemzője, hogy a nyelvi meg nem értés vagy a részleges megértés indokolja a fordí-

32 TUCULESCU, *Öregmama történetei*, 108–109.

tásjelenetek megjelenítését, melyek egyúttal a cselekmény szintjén is szervezik eltérő mértékben a regények felépítését.

A *Der kurze Weg nach Hause* című regény kiemelt jeleneteinek közvetője – azaz tolmácsa – Ovidiu, aki a különböző románul mesélő szereplők például az 1989-es romániai forradalomra és ennek eseményeire vonatkozó történeteit tömören, a részletek elhagyásával fordítja a románul nem értő Lucának. Ezen regényrészekben éppen a fordítás/tolmácsolás gyakorlatának megjelenítése szembesíti egymással az előbb részletesen, majd később tömören összefoglalt történeteket, és ráirányítja a figyelmet az ennek köszönhető különbségekre, eltérésekre. Míg ebben a szövegben elsősorban a közvetítés szerepe, ennek funkciója emelhető ki, addig Ţuculescu *Povestirile mameibătrîne* című regényében az én-elbeszélő közvetítői szerepe válik hangsúlyossá, és a látens többnyelvűség a nyelvi meg nem értésre történő reflexión keresztül kerül előtérbe. Florescu regényében a többnyelvűség reprezentációja alapvetően egyetlen fejezet felépítését érintette és a referenciális történelmi események közvetítésének problematikusságát vitte színre, ezzel szemben Ţuculescu szövegében a látens másik nyelv megjelenítése egyrészt felveti a megértés kérdéseit, másrészt az egész regény kompozícióját, narrációs szintjeit is érinti. Radu és Öregmama magyar és román nyelvi kompetenciái, pontosabban ezen kompetenciák hiányosságai hívják fel a figyelmet a regényszöveg megalkotottságának módjára, az intertextuális utalásrendszer hálózata, és egyúttal megbízhatatlanná teszik a történetek közvetítőit, narrátorát.

A többnyelvűség reprezentációja mind a migrációs irodalom, mind az egy régióra fókuszáló irodalom jellegzetességeként is felmutatható. Ezen reprezentációkban pedig a látens többnyelvűség megjelenítése a nyelvi megértés problematikusságát is magával hordozza, mely – mint láthattuk – ráirányíthatja a figyelmet a nyelvi közvetítés – a fordítás és a tolmácsolás – jelentőségére, és adott esetben ennek a szövegkompozíciót és a cselekmény alakulását is érintő szerepére, funkciójára. A másik nyelvi megértésének és a fordítás/tolmácsolás helyzeteinek inszcenírozása alapvetően nem egyetlen irodalom sajátja, ezek a jelenetek meglátásom szerint olyan transzkulturális jelenségként is azonosíthatóak, melyek alapvetően éppen a kultúrák és nyelvek közötti kapcsolatok ábrázolásában visszatérően megjelennek és sok esetben egy másik perspektíva megjelenítését is szolgálják. Ezen szövegek párhuzamos és komparatív elemzése felmutatja a kelet-európai régió multikulturális és többnyelvű jellegét, azonban éppen a számos fordítási jelenet és az ezeken keresztül reprezentált látens többnyelvűség mintha éppen nyelvi zártságaira mutatna rá.

Irodalom

- BURKA, Bianka, *Manifestationen der Mehrsprachigkeit und Ausdrucksformen des ‚Fremden‘ in deutschsprachigen literarischen Texten. Exemplifiziert am Beispiel von Terézia Moras Werken*, Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag, 2016.
- CENTNER, Jasmin, *Journey of no return? Narrative der Rückkehr im Kontext von Gewalt und Vertreibung im 20. und 21. Jahrhundert*, Berlin: J. B. Metzler Verlag, 2021.
- DÁNÉL Mónika, *Többskultúrájú terek akcentusai – A többnyelvűség poétikai, irodalomtörténeti és társadalmi lehetőségei*, Partitúra, 2021/1., 13–36.
- DEMBECK, Till, 1. *Sprachwechsel/Sprachmischung = Literatur und Mehrsprachigkeit. Ein Handbuch*, hg. Till DEMBECK – Rolf PARR, Tübingen: Narr Francke Attempto, 2017, 125–166.
- DEMBECK, Till, 2. *Mehrsprachigkeit in der Figurenrede = Literatur und Mehrsprachigkeit*, 167–192.
- DIACONU, Mircea A., *Reading Microliterature: Language, Ethnicity, Polyterritoriality = Romanian Literatur As World Literature*, eds. Mircea MARTIN – Christian MORARU – Andrei TERIAN, New York: Bloomsbury Academic, 2019, 135–156.
- KILCHMANN, Esther, *Mehrsprachigkeit und deutsche Literatur. Zur Einführung*, Zeitschrift für interkulturelle Germanistik 2012/2., 11–18.
- FLORESCU, Cătălin Dorian, *Der kurze Weg nach Hause*, Zürich–München: Pendo, 2002.
- NÉMETH Zoltán, *Transzkulturalizmus és bilingvizmus. Elmélet és gyakorlat = Transzkulturalizmus és bilingvizmus az irodalomban*, szerk. NÉMETH Zoltán – Magdalena ROGUSKA, Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, 2018, 9–18.
- 30 PAPP Sándor Zsigmond, *Gyűlölet*, Budapest: Jelenkor, 2018.
- RADAELLI, Giulia, *Literarische Mehrsprachigkeit. Sprachwechsel bei Elias Canetti und Ingeborg Bachmann*, Berlin: Akademie Verlag, 2011.
- RÖSCH, Heidi, *III.2.8 Migrationsliteratur = Grundthemen der Literaturwissenschaft: Literaturdidaktik*, hg. Christiane LÜTGE, Berlin/Boston: De Gruyter, 2019, 338–356.
- TUCULESCU, Radu, *Povestirile mameibătrîne*, Cartea Românească, București, 2006.
- TUCULESCU, Radu, *Öregmama történetei*, ford. Szöcs Imre, Győr: Tarandus, 2016.
- WELSCH, Wolfgang, *Transkulturalität. Realität – Geschichte – Aufgabe*, Wien: new academic press, 2017.

Variations of multilingualism. Latent multilingualism in the representations of Eastern Europe

Abstract. A number of variations in representations of literary multilingualism can be identified. These, in addition to representations of different cultures and languages, have an impact on the poetic form or narrative structure of texts. By focusing on one of these representations of multilingualism, the latent multilingualism, this paper aims to demonstrate the possibilities that arise when thematising another language that, although not explicitly present on the surface of the language of the text, is still present in a reflexive way. Through a comparative analysis of texts in Hungarian, Romanian and German, the study also highlights the fact that the incidence of latent multilingualism can also be identified as a transcultural phenomenon, through which the problematic nature of linguistic understanding and mediation and its impact on the plot and narrative construction come to the fore.

Keywords: Multilingualism, latent multilingualism, Hungarian, Romanian, German Literature, Transculturalism

Vincze Ferenc

habilitált egyetemi adjunktus

Bécsi Egyetem

Összehasonlító és Európai Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet

Finnugrisztika Tanszék

1090 Bécs, Universitätscampus Spitalgasse 2-4

ferenc.vincze@univie.ac.at